

Piotr Tafilewski  
Katedra Informatologii  
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska  
p.tafilewski@gmail.com

## Wspomnienie o Profesorze Edwardzie Potkowskim

*Πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος*



Profesor Edward Potkowski  
(10 V 1934 - 31 VII 2017)

Latem ubiegłego roku, 31 VII 2017 r., w wieku 83 lat, zmarł Profesor Edward Potkowski, członek Rady Redakcyjnej czasopisma „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, wybitny uczony, nauczyciel, człowiek niezwyklej dobroci i życzliwości, o wielkiej kulturze humanistycznej. Naukowo specjalizował się w badaniach polskiej i powszechnej historii średniowiecza, historii kultury i wierzeń, a przede wszystkim w dziejach

kultury piśmiennej w średniowieczu, historii książki i księgozbiorów, kodykologii i paleografii.

Miastem Jego dzieciństwa były wielkopolskie Sulmierzyce, z którymi związany czuł się przez całe życie. To tam zimą wraz z bratem jeździł na łyżwach. A właściwie: na łyżwie. Ponieważ wspólnie posiadali tylko jedną parę, to gdy jeździli razem, każdy mógł korzystać tylko z jednej łyżwy. Kilka dekad później Profesor nadal czynnie uczestniczył w życiu społecznym tej miejscowości odwiedzając ją, wygłaszając okolicznościowe referaty, utrzymując kontakty z władzami samorządowymi. 28 XII 2007 r. Rada Miejska nadała Mu tytuł Honorowego Obywatela.

Studia historyczne rozpoczął na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego (1955-1956), jednak po pierwszym roku przeniósł się do Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie studiował w latach 1956-1960. Tutaj też uzyskał magisterium w zakresie historii, a następnie obronił doktorat (w 1967 r.), przygotowany pod kierunkiem Profesora Tadeusza Manteuffla. Ten wybitny uczony był największym mistrzem trzydziestotrzyletniego wówczas, nowo promowanego doktora, który na zawsze zachował dla swego nauczyciela wielki szacunek. Niejednokrotnie wspominał Go i opowiadał o Nim w naszych rozmowach.

W trakcie swojej pracy naukowej, zdobywając kolejne stopnie, Edward Potkowski wielokrotnie wyjeżdżał na różnego rodzaju pobyty studyjne i stypendia do Francji i Niemiec, przywożąc stamtąd literaturę, zeszyty wypełnione notatkami oraz nowe pomysły. W 1974 r. odbył półroczne studia historyczno-mediewistyczne w paryskiej École Pratique des Hautes Études, Sciences historiques et philologiques. Stopień naukowy doktora habilitowanego otrzymał na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego w 1979 r., profesorem nadzwyczajnym nauk humanistycznych został dziesięć lat później, zaś tytuł naukowy profesora zwyczajnego uzyskał w 1997 r.

Zawodowo związany był z Instytutem Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego (lata 1963-1986), którego wicedyrektorem był w okresie 1978-1981, a następnie z Instytutem Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej (później Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych) Uniwersytetu Warszawskiego – od 1986 aż do odejścia na emeryturę w 2004 r. W trudnym dla Polski okresie 1981-1986 pełnił funkcję dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Był także jednym z ojców-założycieli oraz profesorem Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusk, gdzie pracował w latach 1994-2012.

Profesor Edward Potkowski pełnił wiele funkcji w różnego rodzaju organizacjach naukowych, zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. Był przewodniczącym Rady Naukowej Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych UW (1991-2004) oraz kierownikiem Zakładu

Wiedzy o Dawnej Książce (później Wiedzy o Książce) tamże (1994-2004); członkiem Rady Naukowej Instytutu Historii Nauki PAN (od 1999 r.); Zarządu Fundacji im. Aleksandra Gieysztora; Komitetu (Zarządu) Kasy im. J. Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki (1991-2009); Rady Naukowej tejże Fundacji (od 2010 r.); Komitetu Redakcyjnego „Kwartalnika Historycznego” (1985-2003); Komitetu Redakcyjnego „Wiadomości Historycznych” (1991-1998); redakcji „Przeglądu Humanistycznego” (2010-2011); Polskiego Komitetu Programu UNESCO „Pamięć Świata” (od 1996 r.); Komisji Historii Książki i Bibliotek PAN (od 2005 r.); Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (od 1988 r.); Comité international de paléographie latine (od 1997 r.).

Współpracował naukowo z Uniwersytetem w Tybindze (Eberhard-Karls-Universität, Institut für Geschichtliche Landeskunde und Historische Hilfswissenschaften). W ramach tej współpracy pełnił funkcję jednego z kierowników programów badawczych „Pismo i książka w średniowieczu” oraz „Kartuzi” (1994-2004). Był także inicjatorem i kierownikiem polskiego programu badawczego „Polska pisaćca w średniowieczu”<sup>1</sup>.

Moja znajomość z Profesorem Edwardem Potkowskim trwała przeszło 20 lat, datując się od 1995 r., kiedy to zapisałem się na prowadzone przez Niego seminarium magisterskie w Zakładzie Wiedzy o Dawnej Książce. Trzeba od razu zaznaczyć, że po pierwsze nie był to wybór przypadkowy, a po drugie, że seminaria Profesora cieszyły się sławą szczególnie trudnych, On sam zaś – wykładowcy wyjątkowo wymagającego. Dzięki temu wszakże nasza niewielka grupa mogła uważać się za *sui generis* studencką elitę ówczesnego Instytutu. Zawsze mówiliśmy o naszym promotorze po prostu Profesor, gdyż dla nas wszystkich było oczywiste, że prawdziwy profesor może być tylko jeden.

Owa sława Profesora jako akademika nadzwyczaj surowego wykraczała poza mury uczelni. We wspomnieniach z czasów studenckich u wielu osób zapisał się On jako nauczyciel bardzo rygorystyczny.

Jednak prawda, jaką poznałem wraz z moimi koleżankami i kolegami, wyglądała zupełnie inaczej. Już od pierwszych naszych spotkań seminaryjnych Profesor Edward Potkowski zaprezentował się nam jako prawdziwy Mistrz, nie tylko kierownik sprawujący nadzór nad naszą pracą, lecz nauczyciel poświęcający nam swoją uwagę, potrafiący bezbłędnie odczytać nasze zainteresowania i podsunąć ciekawe tematy badań (celowo używam tego właśnie słowa, ponieważ prace dyplomowe pisane na Jego seminariach

---

<sup>1</sup> Obszerniejsze artykuły biograficzne zob. M. Kośka, *Profesor Edward Potkowski – sylwetka uczonego*, „Archeion” 2014, t. 115, s. 13-18; J. Krochmal, *Edward Potkowski jako dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych (1981-1986)*, [w:] *Historia memoria scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 21-32.

nie były tylko odtwórcze), a przy tym potrafiący zarazić nas swoją pasją do studiów nad dawną kulturą. Wszystko to odbywało się w sposób zupełnie naturalny, bez konieczności stosowania jakiegokolwiek rodzaju przymusu. Gdy wchodziło się w otoczenie Profesora, trudno było pozostać obojętnym wobec Jego osobowości.

Podam tylko jeden przykład Jego stosunku do swoich seminarzystów. Otóż jednym z naszych obowiązków było regularne przygotowywanie referatów, które przedstawialiśmy na zajęciach i nad którymi następnie całą grupą dyskutowaliśmy. Referaty te siłą rzeczy miały różny poziom, bywały lepsze i gorsze. Czasem nawet my, studenci, mieliśmy świadomość tego, że koleżanka czy kolega w swojej pracy pobłądzili, czasami w dyskusji nie szczydziłiśmy słów krytyki, bywało, że złośliwych. Jednakże Profesor, sporządzający sobie notatki z wystąpień i śledzący nasze polemiki ze stoickim spokojem, w każdej pracy potrafił odnaleźć, podkreślić i omówić dobre jej strony, wydobyć z nich to, co zasługiwało na pochwałę. W ciągu 20 lat naszej znajomości, czy to w czasach studenckich, czy też później, ani razu nie usłyszałem, by Profesor zdyskredytował czyjąś pracę. Jego krytyka, jeśli już zdecydował się ją wyrazić, zawsze była życzliwa i złagodzona uśmiechem. Ta gotowość do poszukiwania, a także umiejętność odnajdywania w każdej pracy wartości pozytywnych, zawsze budziła najwyższy szacunek.

Przyznać muszę, że do dziś pamiętam niewiele z zagadnień szczegółowych, które omawialiśmy na seminariach Profesora. Pamiętam za to doskonale atmosferę, jaka panowała w Jego gabinecie. I tak naprawdę to właśnie uważam za wartość największą: wzorce, które Profesor nam wówczas przekazał; nie fakty czy daty, o których rozmawialiśmy, bo te znaleźć można w podręcznikach, lecz to, że Profesor własnym przykładem uczył nas etosu pracy naukowej i ogólnoludzkiej przyzwoitości. Potrafił stworzyć atmosferę bezpieczeństwa, którego potrzebowaliśmy stawiając pierwsze kroki na naszej drodze naukowej, pełną głębokiej refleksji, a także dać nam poczucie uczestnictwa w czymś rzeczywiście ważnym. SeminaRIA te uczyły systematyczności i uczciwości w pracy intelektualnej, metodologii i warsztatu badawczego. To wówczas ukształtowała się z pewnością nie tylko moja sylwetka naukowa. Dzięki wpływowi Profesora uformowały się kierunki rozwoju intelektualnego wielu spośród Jego uczniów, do których z dumą się zaliczam. Ze studenckich czasów – to już inny rodzaj refleksji, bardziej osobisty, na swój sposób jednak równie dla mnie ważny – na zawsze zapamiętam także jego wyprostowaną sylwetkę, kiedy przechodził korytarzem Instytutu.

Wiedza Profesora na temat średniowiecznej książki rękopiśmiennej była imponująca i zawsze chętnie się nią dzielił. Jednak pomimo tego, że był znakomitym badaczem dziejów książki (akcent pada na to ostatnie słowo), w centrum

jego uwagi zawsze znajdował się człowiek. W swoich badaniach naukowych poza samym średniowiecznym tekstem zawsze dostrzegał żywego człowieka – uczonego autora, kopistę, katedralisa, studenta, ucznia... To właśnie czyniło z Profesora wspaniałego humanistę w pełnym tego słowa znaczeniu. Dlatego też jako motto wspomnienia o Nim wykorzystałem słynny cytat z Protagorasa.

Profesor Edward Potkowski umiał zaszcześcić swoim uczniom, uczestnikom seminariów, ciekawość – jedną z najważniejszych cnót nie tylko naukowca, ale też każdej szczęśliwej istoty ludzkiej. Ciekawość w stosunku nie tylko do swojej – dość wąskiej przecież – specjalizacji, ale do świata w ogóle. Bo Profesor sam interesował się po trosze wszystkim. Był ciekaw przede wszystkim ludzi, ale też hobbystycznie zajmował się ornitologią (z okna swojego mokotowskiego mieszkania obserwował ptaki i dokarmał je ziarnami słonecznika), rysował architekturę, kolekcjonował chronogramy (na temat których opublikował przed kilku laty artykuł). Pasjonowały Go kryptologia, pisma tajemne i szyfry, a także grafologia. Ta ostatnia również w wymiarze praktycznym, co miało pewien wpływ na frekwencję na prowadzonych przez Niego zajęciach. Profesor patrząc na listę obecności, na której się podpisywaliśmy, potrafił rozpoznać, czyj podpis został podrobiony i przez kogo. Podchodził jednak do tych studenckich fałszerstw żartobliwie i konsekwencji z nich nigdy żadnych nie wyciągał. Już na emeryturze nauczył się obsługi komputera. Był człowiekiem o niezwykle otwartym umyśle.

Pracując nad rozprawą doktorską, prowadząc badania w różnych polskich bibliotekach i archiwach, zarówno państwowych, jak i kościelnych, nieraz miałem okazję przekonać się, jak wiele drzwi otwiera się dzięki nazwisku Profesora Edwarda Potkowskiego. Już samo to, że mogłem przedstawiać się jako Jego uczeń, biernie korzystając z Jego niepodważalnej pozycji naukowej, stanowiło dla mnie wielką pomoc i ułatwienie we własnej pracy. To jednak tylko drobna część tego, co otrzymałem od mojego Mistrza. Trzeba bowiem podkreślić, że zawsze mogłem liczyć na Jego życzliwą pomoc, wskazówki czy opinie. Zawsze, gdy potrzebowałem rady, mogłem zwrócić się do Profesora – i zawsze ją otrzymywałem.

W 2014 r. przypadła osiemdziesiąta rocznica urodzin Profesora. Z tej okazji 24 listopada tego roku na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie odbyła się konferencja naukowa poświęcona problematyce dawnej książki, zarówno rękopiśmiennej, jak i drukowanej. Jako hasło przewodnie konferencji wybraliśmy łaciński zwrot *Exemplis discimus*<sup>2</sup> – uczymy się dzięki przykładom. Motto to zostało wy-

---

<sup>2</sup> Materiały z tej konferencji, opublikowane pod tym samym tytułem, dostępne są online w serwisie academia.edu: [https://www.academia.edu/20171482/Exemplis\\_discimus\\_-\\_ksi%C4%99ga\\_jubileuszowa\\_osiemdziesi%C4%99ciolecia\\_Profesora\\_Edwarda\\_Potkowskiego](https://www.academia.edu/20171482/Exemplis_discimus_-_ksi%C4%99ga_jubileuszowa_osiemdziesi%C4%99ciolecia_Profesora_Edwarda_Potkowskiego).

brane z rozmysłem. Profesor Edward Potkowski dla grona swoich uczniów był prawdziwym Mistrzem, wzorem uczonego, klasycznym archetypem profesora uniwersyteckiego, naukowym autorytetem. Jego nazwisko znane jest każdemu mediewiście, każdemu badaczowi zajmującemu się dziejami książki. Środowisko naukowe reprezentujące różne dyscypliny humanistyczne, przede wszystkim historię i bibliologię, ma Mu wiele do zawdzięczenia jako uczoneму.

Podczas tej konferencji dała o sobie znać jedna z cech charakterystycznych osobowości Profesora – całkowity deficyt egocentryzmu. Kiedy poprosiliśmy Jubilata o zabranie głosu, przemawiał krótko, dowcipnie, z dystansem wobec samego siebie, starając się skierować uwagę słuchaczy na nieco inne tory. Zawsze zresztą miał do powiedzenia coś ciekawego, każdą sytuację, w tym także swoje oficjalne wystąpienia, potrafił spuentować jakąś trafną anegdotą. Profesor nigdy nie skupiał się na sobie. Nie wynikało to wszakże z Jego nieśmiałości, lecz przeciwnie, było wyrazem dojrzałości i pewności siebie. Nie zabiegał o to, by znajdować się w centrum zainteresowania, choć magnetyzm Jego osobowości sprawiał, że wokół Niego nigdy nie było pusto. Nigdy nie był sam, zawsze otoczony kręgiem przyjaciół, kolegów czy znajomych. W naturalny, niewymuszony sposób przyciągał do siebie ludzi. Był godnym największego szacunku, a przy tym pełnym pogody, ciepła i zyczliwości, otwartym, zawsze gotowym do niesienia pomocy człowiekiem.

Jubileusz osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego uczczony został jeszcze dwiema uroczystościami. Pierwsza z nich odbyła się 9 X 2015 r. w siedzibie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie. Wręczono wówczas Jubilatowi dedykowany Mu 115. tom archiwalistycznego czasopisma „Archeion”. Druga miała miejsce 19 II 2016 r. w Sali Kolumnowej Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, kiedy to mieliśmy zaszczyt wręczyć Profesorowi dedykowany Mu zbiór tekstów zatytułowany *Historia memoria scriptum*<sup>3</sup>. Warto podkreślić, że już przed kilkunastu laty polskie środowisko naukowe postanowiło uhonorować sześćdziesiąte piąte urodziny Profesora Edwarda Potkowskiego wydając tom zbiorowy *E scientia et amicitia*<sup>4</sup>. Niemieccy koledzy z tej samej okazji przygotowali tom poświęcony książce, bibliotekom i kulturze piśmiennej kartuzów w średniowieczu<sup>5</sup>. To bezinteresowne, ochocze zdecydowanie kolegów,

<sup>3</sup> *Historia memoria scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, pod. red. J. Krochmala, Warszawa 2015.

<sup>4</sup> *E scientia et amicitia. Studia poświęcone Profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciopięciolate urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, [kom. red. M. Drzewiecki], Warszawa-Pułtusk 1999. W tomach tych zestawiona została także bibliografia dorobku naukowego Profesora.

<sup>5</sup> *Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser. Festgabe zum 65. Geburtstag Edward Potkowski*, hrsg. S. Lorenz, Stuttgart 2002.

współpracowników, uczniów Profesora, a także uczonych, którzy osobiście się z Nim nie zetknęli, korzystali jednak z Jego prac, owo zdecydowanie do składania podziękowań i wyrazów szacunku poprzez uczestnictwo w tego rodzaju spotkaniach naukowych, publikowania dedykowanych Mu tekstów, świadczy jednoznacznie o estymie i uznaniu, jakimi cieszył się Profesor wśród kilku pokoleń historyków zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami.

Profesor niemal do ostatnich chwil nie odkładał pióra, czynnie uczestnicząc w życiu naukowym krajowym i międzynarodowym oraz utrzymując kontakty z uczonymi z Polski i zagranicy. Miał wciąż wiele nowych pomysłów, projekty do zrealizowania, teksty do napisania... Jeszcze 5 lipca, przed swoim wyjazdem do szpitala, pisał do mnie o spotkaniu, które planowaliśmy po Jego powrocie. Trudno uwierzyć, że do tego spotkania już nigdy nie dojdzie. Odszedł wspaniały człowiek, pozostanie jednak Jego dzieło i pamięć uczniów. Dla wielu z nas na zawsze pozostanie wielkim autorytetem. Nasza pamięć silniejsza jest od śmierci.

Professor Edward Potkowski was born in May 10<sup>th</sup>, 1934. He spent his childhood in Sumierzyce, Wielkopolska region. He was enrolled to the history studies at the Faculty of Philosophy and History, University of Wrocław (1955/1956), however after the first year he moved to the Institute of History, University of Warsaw. He received his MA diploma in 1960, and Ph.D. in 1967. His thesis *Heritage of pagan beliefs in medieval Germany. Defuncti vivi* was published in Warsaw in 1973.

In 1974 he attended a half-year long studies on history of medieval ages in the *École Pratique des Hautes Études, Sciences historiques et philologiques* in Paris. He received his post-doctoral degree at the Faculty of History, University of Warsaw, in 1979, for the dissertation *Le livre manuscrit – la société – la culture dans la Pologne du bas Moyen Âge (XIV<sup>e</sup>-XV<sup>e</sup> siècle)*, published in Warsaw in 1987. Within the next ten years he reached the position of the UW Professor, and received the Professor title in 1997.

His professional life was based in the Institute of History, University of Warsaw (1963-1986), where he worked as a vice-director in 1978-1981, and then in the Institute of Library and Information Science (later: Department of Information and Book Studies), University of Warsaw, since 1986 until his retirement in 2004. In the years 1981-1986 he acted as the director of the Central Archives of Historical Records in Warsaw. He was also one of the founders and a professor of the Pułtusk Academy of Humanities, where he lectured in the years 1994-2012.

Professor E. Potkowski fulfilled numerous functions in different national and international science organisations. He chaired the Scientific Council

of the Department of Information and Book Studies, UW (1991-2004), and was a chief of the Division of Old Book Knowledge (later: Division of Book Knowledge) there (1994-2004); he was a member of the Scientific Council of the Institute of History of Science, Polish Academy of Sciences (since 1999), Management Board of the Aleksander Gieysztor Foundation, Management Board of the J. Mianowski Fund - Foundation for the Promotion of Science (1991-2009), and its Scientific Board (since 2010); the editing committees of „Kwartalnik Historyczny” („History Quarterly” journal) (1985-2003), „Wiadomości Historyczne” („History News”) (1991-1998), „Przegląd Humanistyczny” („Humanistic Review”) (2010-2011), the Polish Committee of the UNESCO Programme „Memory of the World” (since 1996); Commission of the History of Books and Libraries, Polish Academy of Sciences (since 2005), the Polish Society for History, and the Warsaw Scientific Society (since 1988), Comité international de paléographie latine (since 1997).

He actively cooperated with the Eberhard-Karls-Universität, Institut für Geschichtliche Landeskunde und Historische Hilfswissenschaften in Tübingen, as a chief of the research programmes „The scripture and book in medieval ages” and „The Carthusians” (1994-2004). He initiated and managed the Polish research programme „Writing Poland in medieval ages”.

Professor Edward Potkowski died in Warsaw on July, 31st, 2017.

## Bibliografia

*Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser. Festgabe zum 65. Geburtstag Edward Potkowski*, hrsg. S. Lorenz, Stuttgart 2002.

*E scientia et amicitia. Studia poświęcone Profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciopięciolate urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, [kom. red. M. Drzewiecki], Warszawa-Pułtusk 1999.

*Exemplis discimus – księga jubileuszowa osiemdziesięciolecia Profesora Edwarda Potkowskiego*, [online] [https://www.academia.edu/20171482/Exemplis\\_discimus\\_-\\_ksi%C4%99ga\\_jubileuszowa\\_osiemdziesi%C4%99ciolecia\\_Profesora\\_Edwarda\\_Potkowskiego](https://www.academia.edu/20171482/Exemplis_discimus_-_ksi%C4%99ga_jubileuszowa_osiemdziesi%C4%99ciolecia_Profesora_Edwarda_Potkowskiego) [dostęp 30.03.2018].

*Historia memoria scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, pod red. J. Krochmala, Warszawa 2015.

Kośka M., *Profesor Edward Potkowski – sylwetka uczonego*, „Archeion” 2014, t. 115, s. 13-18.

Krochmal J., *Edward Potkowski jako dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych (1981-1986)*, [w:] *Historia memoria scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, pod red. J. Krochmala, Warszawa 2015, s. 21-32.